

Irena Avsenik Nabergoj

Teološke in kulturne razsežnosti pete Božje zapovedi: spoštovanje in skrb za ostarele starše v Svetem pismu

POVZETEK

Spoštovanje do staršev je pogosta tema Svetega pisma Stare in Nove zaveze in je opazna tako zaradi vsebine kot zaradi različnih oblik priporočil in zapovedi. Za to zapoved obstajajo zelo dobre teološke utemeljitve. Ko je govor o onemoglih starših, pa so priporočila pogosto čustvene spodbude, da je treba zanje solidarnostno poskrbeti.

V širšem svetopisemskem kontekstu zapovedi in priporočil glede skrbi za onemogle starše najdemo številna besedila Stare in Nove zaveze, ki ubogim in šibkim zagotavljajo Božjo zaščito; Bog je namreč predstavljen kot zgled za človekovo ravnanje do ranljivih.

Članek razkriva teološke razloge za apodiktično obliko zapovedi spoštovanja do staršev, teološke utemeljitve brezpogojnosti te zapovedi, razvoj različnih oblik modrostnih in preroških spodbud in odredb ter teološko utemeljitev pete Božje zapovedi pri Filonu Aleksandrijskem in Jožefu Flaviju. Primerjave v širšem kontekstu kultur starega Bližnjega vzhoda lahko najbolj zanesljivo pokažejo, v čem je posebnost odnosa do Boga in človeka v Svetem pismu.

Ključne besede: dekalog, peta Božja zapoved, spoštovanje do staršev, apodiktična oblika zapovedi, Ben Sirah, Tobit, Filon Aleksandrijski

AVTORICA

Prof. ddr. Irena Avsenik Nabergoj je doktorica slovenistike (Filozofska fakulteta UL) in teologije (Teološka fakulteta UL), redna profesorica in znanstvena svetnica za področje religiologije in religijske antropologije UL, znanstvena svetnica na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, redna profesorica za področje slovenske književnosti na Univerzi v Mariboru in redna profesorica za

področje književnosti na Univerzi v Novi Gorici. Je članica Evropske akademije znanosti in umetnosti.

ABSTRACT

Theological and Cultural Dimensions of the Fifth Commandment: Honoring and Caring for Elderly Parents in the Bible

Respect for parents is a common theme in the Bible, both Old and New Testament, and is notable both for its content and for the various forms of recommendations and commands. There are very good theological justifications for this commandment. When it comes to aged parents, however, the recommendations are often emotional exhortations to care for them in solidarity.

Within the broader biblical framework of the commandments and recommendations regarding care for aging and infirm parents, numerous passages across the Old and New Testaments affirm divine protection of the poor and the weak – God is thus revealed as an ethical exemplar for human responsibility toward the vulnerable.

The article reveals the theological reasons for the apodictic form of the commandment of respect for parents, the theological justifications for the unconditional nature of this commandment, the development of various forms of wisdom and prophetic exhortations and injunctions, and the theological justification of the fifth commandment of God in Philo of Alexandria and Josephus Flavius. Comparisons within the wider context of the cultures of the ancient Near East can most surely show what is distinctive about the relationship to God and humankind in the Bible.

Key words: Decalogue, the Fifth commandment, honouring of parents, the apodictic form of commandment, Ben Sira, Tobit, Philo of Alexandria

AUTHOR

Prof. ddr. Irena Avsenik Nabergoj holds a PhD in Slovene Studies (Faculty of Arts, UL) and Theology (Faculty of Theology, UL), is a full professor and scientific advisor in the field of Religious Studies and Religious Anthropology at UL, a scientific advisor at the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Arts and Sciences in Ljubljana, a full professor in the field of Slovene Literature at the University of Maribor, and a full professor in the

field of Literature at the University of Nova Gorica. She is a member of the European Academy of Sciences and Arts.

1 UVOD

Po vsem Starem Bližnjem vzhodu obstajajo dokumenti, ki priporočajo ali celo zahtevajo, da družinski člani skrbijo za svoje starejše sorodnike.¹ Razlika med odredbami civilizacij stare Mezopotamije in Egipta ter temeljnim dokumentom starega Izraela, Svetim pismom Stare zaveze, je v tem, da so mezopotamske in egiptovske civilizacije politeistične, kozmično in družbeno kolektivistično naravnane, kultura in religija starega Izraela pa je monoteistična in zato osebno naravnana na vrednote in pričakovanje odgovornega osebnega odnosa človeka do Boga in soljudi. Samo Sveto pismo ves čas postavlja v ospredje naravo vseмогоčnega, pri tem pa sočutnega Boga kot zgled za človekov odnos do šibkih ljudi vseh vrst, kot so na primer onemogli starši, vdove in sirote, bolni, tujci in begunci. Morda najbolj celovit kratek povzetek dojemanja in sprejemanja enega samega Boga v vseh njegovih edinstvenih lastnostih v vlogi vesoljnega zakonodajalca najdemo v Mojzesovi oporoki v Peti Mojzesovi knjigi, in sicer v 5 Mz 4,1-8:

Zdaj pa, Izrael, poslušaj zakone in odloke, katere vas učim izpolnjevati, da boste živeli in prišli in vzeli v last deželo, ki vam jo daje Gospod, Bog vaših očetov! Ničesar ne dodajajte besedi, ki vam jo zapovedujem, in ničesar ji ne odvezemajste, da se boste držali zapovedi Gospoda, svojega Boga, ki vam jih zapovedujem! [...] Glejte, učim vas zakone in odloke, kakor mi je zapovedal Gospod, moj Bog, da bi jih izpolnjevali v deželi, v katero greste, da jo vzamete v last. Držite se jih in jih izpolnjujte, kajti to bo vaša modrost in razumnost v očeh ljudstev, ki bodo slišala o vseh teh zakonih; rekli bodo: »Ta veliki narod je res modro in razumno ljudstvo.« Kajti kateri veliki narod ima bogove, ki bi mu bili tako blizu, kakor je nam blizu Gospod, naš Bog, kadarkoli kličemo k njemu? In kateri veliki narod ima tako pravične zakone in odloke, kakor je vsa ta postava, ki jo danes dajem pred vas?

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0262 in raziskovalnega projekta J6-50212, ki ju vodi prof. dr. Irena Avsenik Nabergoj in ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Besedna zveza »zakoni in odloki« označuje celotno hebrejsko postavo. Ta je obvladovala vso Izraelovo religijo, ki nosi pečat zaveze med Bogom in Izraelom. V tem okviru lahko dojamemo težo pete Božje zapovedi, ki je na številnih mestih Svetega pisma in v poznejši interpretaciji tako rekoč sveta. Veličina Boga je ključna za razumevanje pomena in odgovornosti staršev v razmerju do otrok, pa tudi obratno – za razumevanje pomembnosti spoštovanja in skrbi otrok do njihovih staršev. Razumljivo je torej, da se v Svetem pismu pojavljajo besedila, ki zahtevajo spoštljiv odnos otrok do staršev v načelu, zlasti pa v njihovih starejših letih, ko so ti odvisni od pomoči svojih otrok. Zapoved o spoštljivem odnosu do staršev vsebujejo tri mesta: 2 Mz 20,12 = 5 Mz 5,16; 3 Mz 19,3. Prva dva primera sta del dveh različic desetih zapovedi in sta skoraj identična (2 Mz 20,1-17 = 5 Mz 5,1-21), tretji primer je iz svetostne postave (3 Mz 17-26). Peta Božja zapoved v 2 Mz 20,12 se glasi:²

Spoštuj (kabbēd) svojega očeta in svojo mater, da se podaljšajo tvoji dnevi na zemlji, ki ti jo daje Gospod, tvoj Bog!

V različici desetih zapovedi v 5 Mz 5,16 se peta Božja zapoved glasi:

Spoštuj (kabbēd) očeta in mater, kakor ti je zapovedal Gospod, tvoj Bog, da se podaljšajo tvoji dnevi, in ti bo dobro v deželi, ki ti jo daje Gospod, tvoj Bog!

V 3 Mz 19,3 pa najdemo moralni in kulturni predpis:

Vsak naj spoštuje (tîrā'û) svojo mater in svojega očeta in obhaja moje sobote! Jaz sem Gospod, vaš Bog.

2 APODIKTIČNA OBLIKA PETE BOŽJE ZAPOVEDI V KONTEKSTU SVETEGA PISMA

Razlago pomena pete Božje zapovedi začnemo z ugotovitvami, ki jih navaja Gerald Blidstein v svoji študiji *Honor thy Father and Mother: Filial Responsibility in Jewish Law and Ethics* (1975). Avtor predstavi pomen pete

² V hebrejskem izvirniku je zapoved spoštovanja staršev peta, v krščanski katekizemski tradiciji je četrta; v obeh primerih pa je vezna zapoved med prvim delom zapovedi, ki se nanašajo na odnos do Boga, in drugim delom, ki se nanaša na odnose med ljudmi.

Božje zapovedi v okviru celotnega dekaloga na podlagi obsežnih virov rabinskega nauka. Prepričljivo dokazuje, da peta Božja zapoved ni le »ključna«, ampak je zrcalo človekovega odnosa do Boga in človeka. Blidsteinova knjiga je nepogrešljiva za pravilno razumevanje desetih Božjih zapovedi v njihovi brezčasnosti.

Med komentatorji ponujajo relevantne daljše razlage Brevard S. Childs v komentarju *Exodus: A Commentary* (1974); Cornelis Houtman v svojem komentarju *Exodus* (zv. 3, 2000) in Moshe Weinfeld v svojem komentarju *Deuteronomy 1-11* (1991). Childs v svojem celostnem pristopu k dekalogu izpostavi splošno sprejete ugotovitve Albrehta Alta o posebnosti izraelske postave oziroma zakonodaje znotraj starega Bližnjega vzhoda. Alt razlikuje dve obliki zakonodaje: kazuistično in apodiktično. Kazuistična oblika zakona vsebuje pogojen slog priporočila neke dolžnosti. Tak primer imamo v 2 Mz 21,1-36. Za ponazoritev navajamo primer iz 2 Mz 21,7-11:

Kadar kdo proda svojo hčer za sužnjo, ta ne sme oditi, kakor odhajajo sužnji. Če ne ugaja svojemu gospodarju in je ni odbral, naj se odkupi. Tujemu ljudstvu je ne sme prodati, če ji ni ostal zvest. Če jo je določil za svojega sina, naj ravna z njo po pravu hčera. Če pa si vzame še drugo, ji ne sme kratiti njene hrane, njene obleke in zakonskega občevarja z njo. Če ji ne stori teh treh reči, sme oditi brez plačila odkupnine.

Pogojna oblika je bila v rabi na celotnem Bližnjem vzhodu. Zato pa smo toliko bolj pozorni na apodiktično obliko zakonodaje, ki je značilna za Izrael in je drugod ne najdemo. Osnovna apodiktična oblika je sestavljena kot brezpogojna zapoved ali prepoved v drugi osebi brez določitve kazni. Takšne primere imamo v odredbah 2 Mz 23,1-33. V 2 Mz 23,6-9, na primer beremo prepoved:

Ne zatiraj siromakove pravice v njegovi pravdi! Ogibaj se lažnive pravde. Nedolžnega in pravičnega ne ubijaj, kajti krivčnika ne bom opravičil! Ne sprejemaj darov, kajti darovi slepijo tiste, ki vidijo in sprevračajo zadeve pravičnih. Tujca ne stiskaj, saj poznate življenje tujca, ker ste bili sami tujci v egiptovski deželi.

Alt meni, da je kazuistična oblika zakona rastla iz svetnega prava. Apodiktična oblika pa ima svoj *Sitz im Leben* v obrednih odredbah izraelske

religije in jo torej razume kot edinstveno izraelsko novost, ki ima ustrezno teološko osnovo (Alt 1966, 81–132). Altovi razlagi so sledili številni vodilni strokovnjaki eksegeze Stare zaveze, nekateri drugi izražajo določeno zadržanost.

Splošna debata o kazuistični in apodiktčni obliki v razvoju izraelskega prava se še posebej nanaša na razlago dekaloga, ki je dosledno sestavljen v apodiktčnem slogu. Vsi razlagalci se v bistvu strinjajo, da imata apodiktčna oblika dekaloga in njegov posebni pomen znotraj izraelske religije za seboj dolgotrajen razvoj iz začetne pluralnosti oblik. Sedanja oblika dekaloga vsebuje pečat zapovedi in prepovedi, ki so v središču življenja Izraela od začetka do konca. Dekalog ni pridobil osrednjega bogoslužnega položaja po sklepu kanona, temveč že zgodaj znotraj same Stare zaveze, kot poseben Božji dar razodetja na gori Sinaj. Childs to okoliščino komentira:

Dekalog kaže vse znake, da je imel posebno mesto v starozaveznem izročilu. Številni dokazi kažejo, da mu je posebno pomembno mesto namenila že sama Stara zaveza, ne le poznejši judovski in krščanski razlagalci. [...] Zapovedi so neločljivo povezane z Božjim razodetjem na Sinaju. Poseben značaj teh zakonov, za razliko od vseh drugih, se izraža v posebni formuli, ki nakazuje na neposredno, ne posredovano komunikacijo samega Jahveja. [...] Poleg tega vse kaže, da si je urednik končne oblike pripovedi prizadeval razviti notranjo logiko tega sprejetega izročila. Zapovedi niso bile samovoljna določila, ki so si nehote pridobila pomen. Nasprotno, odražale so bistveni značaj samega Boga. To je jasno razvidno tako iz načina podajanja kot tudi iz učinka, ki ga imajo na recepcijo. Odziv človeške groze izhaja tako iz Božje veličine kot tudi iz razodetja njegove volje, ki sta neločljivo povezana. (Childs 1974, 397)

Za religijo Stare zaveze je bistvena vera, da so vsi zakoni od Boga, toda dekalog ima med njimi posebno mesto, ker sestavlja osnovo za zavezo z Bogom, zaveza pa zahteva zvestobo. Childs komentira: »Dekalog je usmerjen navzven in navznoter; varuje pred potjo smrti in kaže na pot življenja.« (Childs 1974, 398) Iz te razlage sledi sklep:

Izraz Božje volje v dekalogu je bil sorazmeren z Božjo naravo. Stara zaveza nikoli ni prepoznala prekinitev med njegovo razodeto in dejansko naravo. Zapovedi so bile najboljše razumljene, ko so bile v najtesnejši

povezavi z Bogom zaveze, ki je zahteval ljudi zase in jih usmerjal v novo življenje kot Božje ljudstvo. (Childs 1974, 400–401)

Značilna skladnost med naravnimi in razodetimi zakoni, kot jo razlagajo predvsem preroki, ogrozi pa jo lahko greh ustvarjenih bitij, predstavlja ključ za razumevanje pete Božje zapovedi, ki brezpogojno zahteva spoštovanje otrok do staršev (Gamberoni 1964; Kremers 1961). Peto zapoved pogosto razlagajo kot most, ki povezuje dolžnosti do Boga, kot jih zapovedujejo prve štiri zapovedi (*fas*), in dolžnosti do soljudi (*jus*), kot jih zapoveduje zadnjih pet zapovedi. Toda poskusi razlage, zakaj ni Božji subjekt zapovedi bolj izrazito izpostavljen, niso vodili do splošnega soglasja. Še posebej težko je zadovoljivo razložiti, zakaj so nekatere zapovedi, ki se tičejo odnosa otrok do staršev, sestavljene v pozitivnem (zapoved spoštovanja v peti zapovedi, 3 Mz 19,3), druge pa v negativnem slogu (prepoved preklinjanja v 2 Mz 21,15.17; 3 Mz 20,9; 5 Mz 27,16). V Matejevem evangeliju se obe različici povezujeta kot Božja zapoved: »Bog je rekel: *Spoštuj očeta in mater in Kdor preklinja očeta ali mater, naj bo kaznovan s smrtjo.*« (Mt 15,4) Različne oblike zapovedi in prepovedi lahko še najbolj zanesljivo razložimo kot odraz različnih situacij in ciljev avtorjev končne oblike besedil:

Zelo verjetno je, da je bil problem pravice staršev zadeva, ki je izhajala iz različnih situacij in je bila nadzorovana na več načinov (sodišče, kult, gospodinjstvo). V jedru prvotne prepovedi je bila zapoved, ki je starše varovala pred tem, da bi jih, potem ko niso mogli več delati, izgnali od doma ali jih zlorabljali. (Childs 1974, 418)

V preteklosti so razlagalci radi poudarjali, da peta Božja zapoved tako apodiktčno zapoveduje spoštovanje do staršev, ker so starši vidni predstavniki Boga za izvajanje njegove avtoritete v medčloveških odnosih. Problem te razlage je v tem, da niso vsi starši dovolj prepričljivi predstavniki Božje avtoritete na zemlji.

Zato je še toliko bolj pomembno upoštevati dejstvo, da Sveto pismo celostno dojema Boga in odnose med člani človeških družin, bolj kot druge kulture in religije starega Bližnjega vzhoda. Ker je Bog ljubeč, sočuten in usmiljen, ta čustva upravičeno predpisuje vsem človeškim subjektom. Posebni odnosi med družinskimi člani so razlog, da se ljubezen, sočutje in

usmiljenje najbolj naravno pričakujejo v odnosu otrok do staršev (Albertz 1978). Cornelis Houtman meni, da naj bi v peti Božji zapovedi besedi »oče« in »mati« pomenili starejše starše (*aged parents*):

Konkretno gre za starše svobodnih Izraelcev; prav ti svobodni Izraelci so zadolženi za skrb za svoje starše. Starodavni Izrael je v zvezi s skrbjo za ostarele starše gojil visoke ideale, ki niso navedeni le v pravnih besedilih, temveč tudi v drugih vrstah literature. Knjiga Pregovorov poziva k spoštljivemu vedenju do staršev (Prg 10,1; 15,20; 17,6.21.25; 19,26; 20,20; 23,22; 28,24; 30,11.17).

Tudi tu lahko pomislimo na spoštljivo vedenje odraslih do ostarelih staršev ali ostarele ovdovele matere. (Houtman 2000, zv. 3, 52)

Weinfeld pod vplivom rabinske eksegeze poudarek na spoštovanju staršev povezuje z dolžnostjo oskrbe:

Sinovske dolžnosti so predvsem dvojne: spoštovanje, ki pomeni poslušnost, in je pogosto potrjeno v didaktičnih virih Svetega pisma (Prg 1,8; 23, 22; Ben Sirah 3,1-16), in skrb, ki ni navedena v Svetem pismu, vendar je potrjena v zunanjih virih (glej ugaritski odlomek zgoraj) in v rabinski literaturi, kot je prikazano zgoraj. Peta zapoved je formulirana pozitivno in abstraktno, tako da lahko zajema vse možne sinovske dolžnosti: »Spoštuj očeta in mater« se nanaša tako na spoštovanje kot tudi na telesno skrb. (Weinfeld 1991, 311)

Skladno z zapovedjo v desetih Božjih zapovedih postava zaveze v 2 Mz 21,15 in 17 odreja:

Kdor udari svojega očeta ali svojo mater, mora umreti. Kdor ugrabi človeka, pa naj ga je že prodal ali pa je najden v njegovi roki, mora umreti. Kdor preklinja svojega očeta ali svojo mater, mora umreti.

V 3 Mz 20,9 beremo svarilo:

Kdor bo preklinjal očeta ali mater, bo kaznovan s smrtjo. Očeta ali mater je preklel, njegova kri bo padla nanj.

Zapis Postave v 5 Mz 27,16 za podobne prestopke grozi s prekletstvom:

Preklet, kdor zaničuje očeta in mater! – In vse ljudstvo naj reče: »Amen.«

V knjigi Pregovorov najdemo nekaj sentenc, ki spodbujajo spoštovanje do staršev ali grozijo s posledicami nespoštovanja. V Prg 1,8-9 imamo spodbudo:

*Poslušaj, moj sin, pouk svojega očeta
in ne zametuj nauka svoje matere!
Kajti ljubek venec bosta tvoji glavi
in ogrlici na tvojem vratu.*

V Prg 19,26 imamo obsodbo nespoštljivega sina do staršev:

*Kdor grdo ravna z očetom in preganja mater,
je ničvreden in pokvarjen sin.*

V Prg 6,20 beremo naročilo:

*Spoštuj, moj sin, zapoved svojega očeta,
ne zaničuj nauka svoje matere!*

V Prg 28,24 izraža obsodbo nad grehom tatvine:

*Kdor krade očetu in materi, pa reče: »To ni greh,«
je tovariš pokončevalcu.*

V Prg 30,17 imamo grožnjo nad grehom nespoštovanja do staršev:

*Ok, ki se posmehuje očetu
in zametuje pokorščino materi,
naj izdrejo krokarji ob potoku
in požro mladi orli.*

Prerok Malahija neposredno povezuje spoštovanje otrok do staršev s spoštovanjem Boga kot očeta. V Mal 1,6 prerok govori duhovnikom:

*Sin spoštuje svojega očeta
in služabnik se boji svojega gospodarja.
Če sem torej oče, kje je moja čast;
in če sem gospodar, kje je strah, ki mi gre?
Govori Gospod nad vojskami vam,
duhovnikom, ki zaničujete moje ime.*

3 ODMEVI PETE BOŽJE ZAPOVEDI PRI BEN SIRAHU IN TOBITU

Ben Sirah ima v 3,1-16 obsežno poetično besedilo v treh kiticah o dolžnosti in odgovornostih otrok do staršev:

*Mene, svojega očeta, poslušajte, otroci,
po mojem nauku se ravnajte, da boste rešeni.
Kajti Gospod je očeta povzdignil nad otroke
in utrdil materino pravico nad sinovi.
Kdor spoštuje očeta, bo dosegel odpuščanje grehov,
zbira zaklad, kdor slavi svojo mater.
Kdor spoštuje očeta, bo vesel lastnih otrok,
na dan svoje molitve bo uslišan.
Kdor slavi očeta, bo dolgo živel,
kdor uboga Gospoda, bo svoji materi dal počitek.*

*Kdor se boji Gospoda, spoštuje očeta,
kakor gospodom bo stregel svojim staršem.
V dejanju in besedi spoštuj svojega očeta,
da bo nate prišel njegov blagoslov,
kajti očetov blagoslov utrjuje hiše otrok,
materina kletev pa jim izruje temelje.
Ne ponašaj se, ko je tvoj oče v sramotenju,
kajti sramotenje očeta ti ne bo v slavo.
Sloves moža namreč izvira iz spoštovanja svojega očeta,
kakor je otrokom v sramoto, če je mati na slabem glasu.
Moj sin, zavzemi se za očeta na njegova stara leta,
nikar ga ne žali v njegovem življenju.
Čeprav mu pamet peša, bodi prizanesljiv,
ne zaničuj ga, ko si na višku svoje moči,
Kajti usmiljenje do očeta ne bo pozabljeno,
marveč se ti bo vračunalo v spravo za grehe;*

*Na dan tvoje stiske se te bo Gospod spomnil,
kakor slana ob lepem vremenu, tako se bodo stopili tvoji grehi.
Kakor bogokletnik je, kdor zapusti očeta,
preklet od Gospoda je, kdor razsrdi svojo mater.*

To besedilo zelo jasno pokaže, da grehi v odnosu do staršev pomenijo grehe v odnosu do Boga: »Verniki (= tisti, ki ljubijo in se bojijo Gospoda) morajo ljubiti in spoštovati tudi svoje starše ter skrbeti za njihovo srečo. [...] Ben Sirah s tem dejansko potrjuje, da je brezbožnost do staršev brezbožnost do samega Boga.« (Skehan in di Lella 1987, 154-157) Spoštovanje do staršev je dejansko vogelni kamen svetopisemske etike Stare in Nove zaveze (prim. 2 Mz 21,15.17; 3 Mz 20,19; 5 Mz 5,16; Prg 1,8; 6,20; Tob 4,3-4; 14,12-13; Mt 15,3-6; Mr 7,9-13; Ef 6,2-3).

V 7,27-28 Ben Sirah v poetični obliki priporoča spoštovanje do staršev kot roditeljev:

*Z vsem srcem spoštuj svojega očeta
in ne pozabi materinih porodnih bolečin.
Pomni, da si po njiju rojen.
S čim jima boš povrnil za to, kar sta storila zate?*

Besedilo potrjuje veljavo zapovedi v desetih Božjih zapovedi glede spoštovanja otrok v odnosu do staršev (2 Mz 20,12 = 5 Mz 5,16). Besedna zveza »z vsem srcem« je prevzeta iz zapovedi v 5 Mz 6,5: »Ljubi Gospod, svojega Boga, z vsem srcem, vso dušo in vso močjo!« Utemeljitev priporočila pa pomeni zapoved povezuje z dolžnostjo hvaležnosti: »Odrasli moramo spoštovati in skrbeti za starajoče se starše ne le zato, ker tako pravi Božji zakon, ampak tudi zato, ker to zahteva zakon hvaležnosti« (v. 28b). (Skehan in di Lella 1987, 206)³

Tobit v 4,3-4 naroča svojemu sinu:

Ko bom umrl, preskrbi zame dostojen pokop; spoštuj svojo mater! Ne zapuščaj je vse dni svojega življenja! Delaj, kar ji je všeč, in z nobenim dejanjem ji ne prizadeni žalosti v duhu! Spomni se, sin, da je prebila zate veliko nevarnosti, ko te je nosila v svojem naročju! In ko umre, jo pokoplji poleg mene v istem grobu! (prim. Tob 14,12-13)

³ Za izčrpnjši pregled besedil o skrbi za starše pri Ben Sirahu gl. Bohlen 1991.

Joseph A. Fitzmyer komentira: »Tako Tobit dejansko ponovi eno od desetih zapovedi (2 Mz 20,12) o sinovski dolžnosti; prim. Prg 23,22; Sir 7,27-28. Tobiju naloži, naj poskrbi za ustrezen pokop njega samega, ki je pogosto skušal pokopati mrtve.« (Fitzmyer 2003, 167) Fitzmyer navaja tudi tekstnokritične različice besedila. Še izčrpnější pregled tekstnokritičnih različic pa najdemo v Weeks, Athercole in Stuckenbruck 2004.

4 RAZLAGA PETE BOŽJE ZAPOVEDI PRI FILONU ALEKSANDRIJSKEM IN JOŽEFU FLAVIJU

Filon Aleksandrijski (ok. 20 pr. Kr. – ok. 50 po Kr., helenistični filozof judovskega rodu, razlaga pomen pete Božje zapovedi v dveh svojih delih: *Dekalog* (106-107), *Posebni zakoni* (2.225). V *Dekalogu* 106-107 beremo:

Po obravnavi sedmega dneva poda peto zapoved o spoštovanju staršev. To zapoved je postavil na mejo med dvema sklopoma petih zapovedi; je zadnja v prvem sklopu, v katerem so podane najsvetejše zapovedi, in meji na drugi sklop, ki vsebuje dolžnosti človeka do človeka. Razlog za to je po mojem mnenju naslednji: vidimo, da starši po svoji naravi stojijo na meji med smrtno in nesmrtno stranjo bivanja, smrtno zaradi sorodstva z ljudmi in drugimi živalmi zaradi minljivosti telesa, nesmrtno pa zato, ker jih dejanja rojevanja enačijo z Bogom, generatorjem vsega. (Filon 1984, 60-61)

Malo dalje (118-120) Filon argumentira:

Ali si ljudje, ki ne mislijo na svoje starše, ne morejo zasluženo zakriti obraza od sramu in si očitati, da zanemarjajo tiste, katerih blaginja bi morala biti njihova edina ali glavna skrb, in to ne toliko kot dajalci, temveč kot vračalci dolga? Kajti otroci nimajo ničesar, kar ne bi izhajalo iz virov ali ne bi bilo pridobljeno s sredstvi, ki izvirajo iz njih. Pobožnost in vera sta kraljici med vrlinami. Ali živita v mejah takih duš, kot so te? Ne, pregnala sta jih iz kraljestva in jih poslala v izgnanstvo. Starši so namreč Božji služabniki za nalogo rojevanja otrok, in kdor zasramuje služabnika, zasramuje tudi Gospoda. Nekateri pogumnejši duhovi, ki poveljujejo vlogo starševstva, pravijo, da sta oče in mati pravzaprav bogova, razodeta človeškim očem, ki posnemata Stvarnika pri njegovem delu oblikovalca življenja. On, pravijo, je Bog ali Stvarnik sveta, oni pa samo tistih, ki so jih spočeli. In kako naj nevidnemu Bogu izkazujejo spoštovanje tisti, ki kažejo nespoštovanje bogovom, ki so blizu in jih vidi oko? (Filon 1984, 66-69)

V delu *Posebni zakoni* 2.224-230 Filon argumentira povezavo med prvo in peto zapovedjo v dekalogu:

Prehajam na peto zapoved, ki govori o dolžnosti spoštovanja staršev, ki je, kot sem pokazal v razpravi, posvečena zlasti temu, na meji med človeškim in božanskim. Starši so namreč na sredini med Božjo in človeško naravo in so deležni obeh; človeške očitno zato, ker so se rodili in bodo propadli, božanske pa zato, ker so k rojstvu pripeljali druge in so nebivajoče dvignili v bivajoče. Starši so po mojem mnenju za svoje otroke to, kar je Bog za svet, saj tako kot je on dosegel obstoj za nebivajoče, tako oni v posnemanju njegove moči, kolikor so tega sposobni, nesmrtni rod. Oče in mati pa si zaslužita čast, ne le zaradi tega, temveč tudi iz številnih drugih razlogov. Kajti po presoji tistih, ki upoštevajo krepost, so starejši nad mlajšimi, učitelji nad učenci, dobrotniki nad upravičenci, vladarji nad podaniki in gospodarji nad služabniki. Staršem pa je dodeljeno mesto v višjem od teh dveh vrst, saj so starejši in učitelji ter vladarji in gospodarji: sinovi in hčere pa so postavljeni v nižji red, saj so mlajši in učenci ter prejemniki koristi in podložniki ter hlapci. [...]

Nadalje, koga bi lahko bolj resnično imenovali dobrotniki kot starše v odnosu do svojih otrok? Najprej so jih pripeljali iz nebivanja, nato pa so jim zagotovili pravico do vzgoje in pozneje skrb za vzgojo telesa in duše, da bi imeli ne le življenje, ampak tudi dobro življenje. Telesu so pomagali z vadbo in tamkajšnjimi vajami, s katerimi je pridobilo mišično moč in dobro kondicijo ter moč, da se prenaša in giblje z lahkoto, ki jo zaznamujeta gracioznost in eleganca. Enako so storili za dušo s pomočjo črk, aritmetike, geometrije, glasbe in filozofije kot celote, ki um, shranjen v smrtnem telesu, dvigne v višave in ga pospremi v nebesa ter mu pokaže blažena in srečna bitja, ki tam prebivajo, ter v njem vzbudi hrepenenje po neomajnem, vedno usklajenem redu, ki ga nikoli ne zapusti, ker uboga svojega poveljnika in maršala. (Filon 1984, 446-451)

Jožef Flavij, rimsko-judovski zgodovinar in vojaški poveljnik, na kratko komentira peto Božjo zapoved v delu *Proti Apionu* (2.206):

Spoštovanje staršev zakon uvršča na drugo mesto, takoj za spoštovanjem Boga, in če se sin ne odzove na prejete koristi od njih – za najmanjšo kršitev dolžnosti do njih –, ga izroči kamenjanju. Od mladih zahteva, da spoštujejo vse starejše, saj je Bog najstarejši od vseh. (Jožef 1976, 377)

5 SKLEP

Peta Božja zapoved ima osrednje mesto med desetimi Božjimi zapovedmi, saj povezuje zapoved čaščenja Boga z zapovedmi o ustreznem odnosu do ljudi. V Svetem pismu najdemo besedila, ki zahtevajo spoštljiv odnos otrok do staršev v načelu, zlasti v njihovih starejših letih, ko so odvisni od pomoči svojih otrok. Na treh mestih imamo zapoved o spoštljivem odnosu do staršev: 2 Mz 20,12 = 5 Mz 5,16; 3 Mz 19,3. Prva dva primera sta del dveh različnih desetih zapovedi in sta skoraj identična (2 Mz 20,1-17 = 5 Mz 5,1-21), tretji primer je del svetostne postave (3 Mz 17-26).

Posebno odmevne so ugotovitve Albrechta Alta o posebnosti izraelske postave oziroma zakonodaje znotraj starega Bližnjega vzhoda. Alt razlikuje dve obliki zakonodaje: kazuistično in apodiktično. Kazuistična oblika zakona vsebuje pogojen slog priporočila neke dolžnosti, kot je razvidno v 2 Mz 21,1-36. Pogojna oblika je bila v rabi po celotnem Bližnjem vzhodu. Zato pa smo toliko bolj pozorni na apodiktično obliko zakonodaje, ki je značilna za Izrael in je drugod ne najdemo. Osnovna apodiktična oblika je sestavljena kot brezpogojna zapoved ali prepoved v drugi osebi brez določitve kazni, kot je razvidno v odredbah 2 Mz 23,1-33. Alt meni, da kazuistična oblika zakona izhaja iz svetnega prava, medtem ko ima apodiktična oblika svoj *Sitz im Leben* v obrednih odredbah izraelske religije. Alt jo razume kot edinstveno izraelsko novost s teološko osnovo (Alt 1966, 81-132).

Splošna debata o kazuistični in apodiktični obliki v razvoju izraelskega prava se še posebej nanaša na razlago dekaloga, ki je dosledno sestavljen v apodiktičnem slogu. Vsi razlagalci se strinjajo, da sta apodiktična oblika dekaloga in njegov poseben pomen znotraj izraelske religije rezultat dolgotrajnega razvoja iz začetne pluralnosti oblik. Sedanja oblika dekaloga nosi pečat zapovedi in prepovedi, ki so bile v središču življenja Izraela od začetka do konca. Osrednjega bogoslužnega položaja dekalog ni dobil po sklepu kanona, temveč že zgodaj znotraj same Stare zaveze kot poseben Božji dar razodetja na gori Sinaj.

Spoštovanje do staršev je dejansko vogelni kamen svetopisemske etike Stare in Nove zaveze (prim. 2 Mz 21,15.17; 3 Mz 20,19; 5 Mz 5,16; Prg 1,8; 6,20; Sir 3,1-16; 7,27-28; Tob 4,3-4; 14,12-13; Mt 15,3-6; Mr 7,9-13; Ef 6,2-3 itd.). Daljše pasuse najdemo v Sirahovi in Tobitovi knjigi. Ben Sirah ima v

3,1-16 obsežno poetično besedilo v treh kiticah o dolžnostih in odgovornostih otrok do staršev, v 7,27-28 pa v poetični obliki priporoča spoštovanje do staršev kot roditeljev. Tobit v 4,3-4 svojemu sinu Tobiju naloži dolžnost, naj poskrbi za ustrezen pokop njega samega, ki je pogosto skušal pokopati mrtve. Med antičnimi razlagalci je posebno pomemben helenistični filozof judovskega rodu Filon Aleksandrijski. Peto Božjo zapoved razlaga v dveh svojih delih: *Dekalog* (106-107), *Posebni zakoni* (2.225). Vlogo staršev vidi kot posnemanje presežnega Boga stvarnika v vidnih zemeljskih danostih.

LITERATURA

- Albertz Rainer (1978). Hintergrund und Bedeutung des Elternggebots im Dekalog. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 9: 348-374.
- Alt Albrecht (1966). The Origins of Israelite Law. V: Albrecht Alt, *Essays on Old Testament History and Religion*. Prevod R. A. Wilson. Oxford: Oxford University Press. 81-132.
- Blidstein Gerald J. (1975). *Honor thy Father and Mother: Filial Responsibility in Jewish Law and Ethics*. New York: Ktav Publishing House.
- Bohlen Reinhold (1991). *Die Ehrung der Eltern bei Ben Sirah: Studien zur Motivation und Interpretation eines familienethischen Grundwertes in frühhellenistischer Zeit*. Trier: Paulinus-Verlag.
- Childs Brevard S. (1974). *Exodus: A Commentary* (Old Testament Library). London: SCM Press.
- Fitzmyer Joseph A. (2003). *Tobit* (Commentaries on Early Jewish Literature). Berlin / New York: Walter de Gruyter.
- Filon (Philo) (1984). *The Decalogue (De decalogo)*. V: Philo in Ten Volumes. Zv. 7. With and English Translation by F. H. Colson (Loeb Classical Library; 420). Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann. 1-95.
- Filon (Philo) (1984). *The Special Laws (De specialibus legibus)*. V: Philo in Ten Volumes. Zv. 7. With and English Translation by F. H. Colson (Loeb Classical Library; 320). Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann. 97-607.
- Gamberoni Johann (1964). Das Eltern gebot im Alten Testament. *Biblische Zeitschrift*, neue Folge 8: 161-190.
- Houtman Cornelis (2000). *Exodus. Zv. 3: Chapters 20-40* (Historical Commentary on the Old Testament). Leuven: Peeters.
- Jožef (Josephus) (1976). *Against Apion or On the Antiquity of the Jews*. V: Josephus in Nine Volumes (Loeb Classical Library; 186). Zv. 1. With an English Translation by H. St. J. Thackeray. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann. 161-411.
- Kremers Heinz (1961). Die Stellung des Elternggebotes im Dekalog (eine Voruntersuchung zum Problem Elterngelot und Elternrecht). *Evangelische Theologie* 21: 145-161.
- Skehan Patrick W. in Alexander A. di Lella (1987). *The Wisdom of Ben Sira* (The Anchor Bible; 39). New York, NY: Doubleday.
- Weeks Stuart, Simon Gathercole in Loren Stuckenbruck (ur.) (2004). *The Book of Tobit: Texts from the Principal Ancient and Medieval Traditions with Synopsis, Concordances, and Annotated Texts in Aramaic, Hebrew, Greek, Latin, and Syriac*. Berlin / New York: Walter de Gruyter.
- Weinfeld Moshe (1991). *Deuteronomy 1-11: A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible; 5). New York / London / Toronto / Sydney / Auckland: Doubleday.

Avtorica:

Prof. ddr. Irena Avsenik Nabergoj: irena.avsenik-nabergoj@guest.arnes.si